

УДК 37.015.31-053

Л. А. Яременко

ТВОРЧИСТЬ І КРЕАТИВНІСТЬ: СМИСЛОВИЙ КОНЦЕПТ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано різні підходи до трактування понять «творчість» і «креативність», визначено умови розвитку креативності в молодших школярів та розкрито деякі з аспектів творчої продуктивності дітей під час навчання в школі першого ступеня.

Ключові слова: творчість, креативність, умови розвитку креативності.

Постановка проблеми. Соціальне замовлення на творчу особистість перш за все спричинюється прогресивним розвитком суспільства. Успішне виконання цього замовлення стає здійсненим за умов: системного формування креативності як унікальної здатності особистості неординарно підходити до вирішення актуальних проблем локального чи глобального змісту; розвитку здатності до самореалізації в швидко змінних умовах життєдіяльності; цілеспрямованого формування творчого мислення, дієвість якого вирізняються новизною інтелектуального продукту та своєрідними особливостями і способами його одержання.

Мета статті полягає в розкритті змісту трактування понять «творчість» і «креативність», визначенні умов розвитку креативності в молодших школярів, окресленні відмінних ознак креативного індивіда, розкритті деяких із аспектів творчої продуктивності дітей в період їх навчання в школі першого ступеня.

Аристотель, Ф. Бекон, Р. Декарт, І Кант, А. Пуанкаре, К. Юнг, Ф. Шеллінг розуміють творчість як діяльність, спрямовану на створення оригінальних, неповторних, соціально-значущих цінностей, а також методів дослідження та засобів перетворення світу.

Аналізуючи творчість, більшість сучасних українських філософів акцентують увагу на творчому мисленні як на вищій формі активного відображення об'єктивної реальності, суть якої полягає в цілеспрямованому, опосередкованому, узагальненому пізнанні суб'єктом суттєвих зв'язків, відношень предметів і явищ, у творчому створенні нових ідей та прогнозуванні подій.

Т. Шелег [14] вказує на те, що вітчизняні психологи довгий час оперували поняттям творчість, що трактується у вузькому значенні цього слова, а саме: як людська діяльність, що породжує якісно новий, раніше невідомий продукт, що має суспільно-історичну цінність. Тобто, поняття «творчість», орієнтоване більше на діяльність і її результат, причому такий, що є соціально значущим.

Коментуючи подібну точку зору Л. Виготський [6] писав, що в такому випадку творчість є долею небагатьох обраних людей, геніїв, талантів, які створили великі художні твори, зробили великі наукові відкриття або винаходи... У той же час як електрика діє і проявляється не тільки там, де велична гроза і сліпуча блискавка, але і в лампочці кишенькового ліхтаря, так точно і творчість на ділі існує не тільки там, де вона створює великі історичні

твори, але й скрізь, де людина уявляє, комбінує, змінює і створює що-небудь нове, якою б крупицею не здавалося це нове в порівнянні з творіннями геніїв.

Згодом розуміння творчості значно розширилося й почало означати як практичну, так і теоретичну діяльність людини, у процесі здійснення якої виникають нові як об'єктивні, так і суб'єктивні результати (знання, рішення, способи дії, матеріальні продукти), котрі можуть бути матеріальними або духовними цінностями.

За узагальненими даними І. Воронюк [4], сучасний стан дослідження творчості Д. Богоявленською, Л. Виготським, В. Давидовим, Д. Ельконіним, Г. Костюком, О. Матюшкіним, В. Моляко, В. Рибалко, В. Русаловим, М. Холодною, В. Юркевичем та іншими психологами доцільно охарактеризувати з огляду на зближення двох підходів: процесуального (дослідження фаз, станів, стадій та результатів перетворення предмета творчості) та особистісного (дослідження суб'єкта творчої діяльності – його потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, властивостей, самосвідомості, емоцій, почуттів).

В. Григор'єва [7] тлумачить творчість з позиції об'єктивного та суб'єктивного підходів. Згідно об'єктивного підходу, творчість визначається як процес створення матеріального чи духовного продукту, який є об'єктивно новим і водночас цінним для суспільства в цілому чи деякої його частини. За умови суб'єктивного підходу, творчість має місце, коли результат діяльності суб'єкта та спосіб його одержання є новим для самого суб'єкта, незалежно від їхньої суспільної цінності. У будь-якому випадку творчість спрямована на самовираження і самоактуалізацію особистості.

На думку І. Воронюк [5], творчість – це ефект взаємодії спроб одночасного використання протилежних властивостей особистості (раціональності й ірраціональності, зосередженості й розсіяності уваги, організованості та дезорганізації та ін.).

М. Бахтін, М. Бердяєв, Л. Виготський, П. Енгельмейер, Д. Овсяннико-Куликовський, О. Потебня та інші психологи механізм творчого процесу також розглядають у єдності першосигнального (інтуїтивного, оригінального, неусвідомленого) та другосигнального компонентів (логічного, рефлексивного, усвідомленого), тобто наголошується на єдності раціональних та ірраціональних процесів.

За міркуваннями Т. Шелег, творчість можна тлумачити як: 1) реалізацію таланту та 2) креативність. Зміст поняття творчості в сучасній науці пов'язують не лише з мистецтвом, художніми творами, а й з особистістю людини як об'єктом його творчих зусиль (Е. Фромм), «самотворчістю» (С. Рубінштейн), самостійним «будівництвом» системи взаємин зі світом (О. Леонт'єв) [14, с. 22].

Щодо поняття «креативність», то його трактування в наукових джерелах також характеризується різним змістовим контентом.

За В. Григор'євою, креативність – це інтегральна характеристика особистості, система універсальних здібностей, що забезпечують здійснення творчої діяльності та спричиняють процес життєтворчості. Означений феномен характеризується як процес виникнення чутливості до проблеми, відчуття

дефіциту або дисгармонії наявних знань; визначення проблеми та пошук шляхів її розв'язання.

І. Воронюк [4] розглядає креативність як властивість особистості, що виявляється в тенденції до вирішення проблем по-новому, новими засобами, семантичними «стрибками», конфігураціями дій або методів та ін. Науковець зазначає, що для активізації креативності необхідним є створення особливого психічного стану. Емпірично креативність виявляється як головна компонента системи тестових і експертних оцінок творчого потенціалу, певним чином пов'язана з іншими властивостями особистості. Це дозволяє вважати її одним із системоутворюючих факторів структури особистості, що впливає та обумовлює рівень розвитку особистості та її самореалізацію.

Максимальне виявлення творчого потенціалу виникає в тих ситуаціях, коли дитина намагається використати нетиповий для себе засіб (метод, властивість) вирішення проблеми.

В. Андрєєв [1] у «Енциклопедії освіти» дає таку характеристику поняттю: креативність (лат. creatio – творення) – творчий дух, творчий потенціал індивіда, його творчі здібності, що виявляються не тільки в оригінальних продуктах діяльності, а й у мисленні, почуттях і спілкуванні з іншими людьми.

Т. Шелег оперує словом креативність у двох значеннях:

1) здатність генерувати та реалізовувати нові ідеї, що базується на дивергентному мисленні;

2) щоденна універсальна творча діяльність [14, с. 42].

Дослідниця також вказує на те, що креативність виявляється через здатність творити, реалізацію творчого потенціалу, закладеного у творчому Я. Розвиток творчого Я проявляється в активній діяльності людини зі сприйняття нового досвіду, створенні нових ідей. На думку Б. Трейсі, провідного фахівця Америки в галузі розвитку людського потенціалу та персонального зростання, сила творчого Я направляється на удосконалення найважливіших для самої людини життєвих аспектів – стосунків, збільшення доходів, поліпшення бізнесу, забезпечення більш високого рівня здоров'я, відчуття щастя. Рівень креативності, який людина демонструє під час застосування неординарних підходів, залежить виключно від неї самої.

Людина володіє вродженою креативністю, здатністю до створення нового, і цю здатність, як і будь-яку іншу, вона може або розвивати, або залишити у першопочатковому стані, не докладаючи зусиль.

На ранніх ступенях онтогенезу творче начало особистості проявляється у повній мірі в дитячій творчості. Творча діяльність у дитинстві, напевно, найбільш виражена, тому що вона – особлива, необмежена соціальними рамками, вільна. Дитина творить заради процесу, задоволення, а не заради матеріальних благ чи визнання.

Є. Яковлева [15] трактує креативність як особистісну характеристику, що проявляється в реалізації людиною власної індивідуальності. Людська індивідуальність неповторна і унікальна, тому реалізація індивідуальності це і є творчий акт (внесення у світ чогось нового, що раніше не існувало).

Креативність розглядають як найважливіший і відносно незалежний фактор, який рідко відображається в тестах інтелекту і академічних досягненнях. Вона визначається не стільки критичним ставленням до нового з точки зору наявного досвіду, скільки сприйнятливістю до нових ідей. Важливим етапом у вивченні креативності послужили роботи Дж. Гілфорда, що виділив конвергентне (логічне, односпрямоване) і дивергентне (що йде одночасно в різних напрямках, відступаюче від логіки) мислення. Характерне для креативності дивергентне мислення передбачає пошук нетривіальних і несподіваних рішень.

П. Торренс визначає креативність як процес появи чутливості до проблем, до дефіциту або дисгармонії наявних знань; визначення проблем; пошуку їх рішень, висування гіпотез; перевірок, змін і повторних перевірок гіпотез, і нарешті, формулювання та повідомлення результату рішення. У тестах креативності, розроблених П. Торренсом, використані моделі творчих процесів, що відображають їх складність в різних сферах діяльності, а саме: словесній, образотворчій, звуковій, руховій. Тести оцінюють креативність у показниках швидкості, гнучкості, оригінальності та розробленості ідей.

Найновіша версія тесту креативності П. Торренса [12], передбачає визначення чотирьох основних аспектів:

1. Швидкість, здатність продукувати багато ідей щодо певної проблеми.
2. Оригінальність, здатність виробляти незвичайні ідеї.
3. Обробка та вміння подати, презентувати ідеї, що відносяться до певної діяльності.
4. Гнучкість, здатність інтерпретувати один і той же стимул по-різному.

Креативність передбачає нестандартний підхід до вирішення задач, здатність знайти багато варіантів вирішення проблеми, розглядаючи її з різних ракурсів, оригінальність, власний стиль. Креативність визначається знаннями та кругозором, особистісними рисами і мотивацією, середовищем, в якому розвивається особистість.

О. Халіфаєва трактує креативність як інтегральну властивість особистості, яка заключається у варіюванні способів вирішення життєвих проблем, та виявляється в індивідуально-психологічних особливостях, котрі визначають активність в суспільстві [13].

Ю. Вагін [2] розглядає креативність як процес суб'єктивного пізнання індивідом феноменальної й смислової сутності навколишнього світу, об'єктивної реальності, внаслідок чого відбувається формування особистості, створення унікального мікрокосмосу – людської індивідуальної психіки, душі.

П. Андрєєв [1] розглядає креативність як відносно самостійний чинник обдарованості. Вона не обов'язково корелює з рівнем інтелекту індивіда та успішністю його навчання. Креативність дитини залежить не тільки від її особистісних якостей, а й від умов виховання в сім'ї та від навчання.

На думку більшості дослідників проблеми, креативність особистості може зростати за умов спеціального навчання, спрямованого на формування відкритості до нового, чутливості до проблем, культивування творчих потреб.

М. Коновальчук [10] вказує на те, що креативного індивіда зазвичай відрізняє інтерес і підвищена чутливість до всього складного, незвичного. Також йому властиві відкритість до нового досвіду, вміння вбачати проблеми в тому, що іншим здається тривіальним і зрозумілим, самостійність поглядів та оцінок, невіддільність стереотипам, відкритість до різних ідей (у тому числі й взаємовиключних), а також здатність дивуватись і захоплюватись.

Характерним є і так зване дивергентне мислення, коли пошук іде одночасно в різних напрямках, не підпорядковуючись єдиній логіці (на відміну від конвергентного, коли всі зусилля спрямовуються на відшукування одного, єдино правильного розв'язку).

Також важливою умовою творчості є сформованість у особистості творчого мислення. Трактують творчого мислення в наукових психологічних джерелах подається таким контекстом:

- соціально обумовлений, безпосередньо пов'язаний з мовою психічний процес пошуків та відкриття нового, опосередкованого та узагальненого відображення дійсності в ході аналізу і синтезу (А. Брушлинський, А. Петровський);

- свідоме відображення дійсності в об'єктивних її властивостях, зв'язках та відношеннях, які включаються і недоступні безпосередньому чуттєвому сприйманню об'єкта (О. Леонтьєв);

- пізнавальний процес, що дозволяє людині вирішувати завдання, які не можуть бути розв'язані за вже відомих людству методів (А. Петровський);

- процес, у ході якого новий продукт виступає як новий відносно вихідного знання, і є результатом трансформації перероблення останнього (С. Вереск).

Б. Коротяєв, Г. Костюк, Д. Ніколенко, А. Петровський, М. Поспелов, С. Рубінштейн, Л. Фрідман, В. Шадриков) під час тлумачення понять «творче мислення» та «пізнавальна творчість» вказують на те, що родовою ознакою цих понять є здатність «творити», яка в узагальненому розумінні означає знаходити та створювати щось таке, що не зустрічалось в минулому досвіді – індивідуальному чи суспільному.

За В. Григорьєвою [7], творче мислення є вищою формою продуктивного мислення особистості, що виражається в здатності до нетрадиційного, оригінального вирішення нових проблемних задач і ситуацій на основі інтуїції та продуктивно-творчої уяви і фантазії, та супроводжується інтелектуальною та пошуково-перетворювальною активністю.

В іншому психологічному джерелі [11] вказується на те, що творчий процес передбачає наявність у творця здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється новий, оригінальний, унікальний продукт.

У полі зору науковців виявилися й такі характеристики творця як уява, інтуїція, неусвідомлювані компоненти розумової активності, потреба у розкритті й розширенні власних творчих можливостей, потреба особистості в самоактуалізації. Варто відмітити, що у творчості особлива роль відводиться інсайту, натхненню, осяянню, що є характерними для «піка переживання» у

теорії самоактуалізації.

В. Дружинін [8] вважає, що для розвитку креативності необхідне нерегламентоване середовище з демократичними стосунками та наслідування дитиною творчої особистості. Згідно з концепцією автора, механізм розвитку креативності наступний: на основі загальної обдарованості, під впливом мікросередовища та наслідування формується система мотивів (мотивація самоактуалізації) й особистісних властивостей (нонконформізм, незалежність і т.п.), і загальна обдарованість перетворюється в актуальну креативність (синтез обдарованості і визначеної структури особистості), тобто креативність є розвиненою у процесі соціалізації якістю, для формування якої значну роль відіграють фактори зовнішнього середовища.

Підкреслюючи важливість середовищного впливу на розвиток креативності, С. Рубинштейн зазначає, що не можна недооцінювати роль внутрішніх чинників психічного розвитку особистості, її активності як суб'єкта, адже зовнішні впливи завжди переломлюються через внутрішні умови.

В. Коновальчук та Л. Бойченко [9] вказують на те, що креативність піддається розвитку. Однак, для цього необхідне створення сприятливих умов (креативного середовища), «вмикання» та реорганізація певних особистісних механізмів її розкриття.

Психологи вказують на різні особливості перебігу творчого процесу в період навчання дитини в школі першого ступеня.

Творче мислення учнів початкової школи слід розглядати як пізнавальний процес, що характеризується створенням суб'єктивно нового продукту діяльності та складається з наступних компонентів:

- емоційно-мотиваційного, що включає в себе мотивацію саморозвитку, творчу позицію і спектр інтересів, об'єм, зміст та емоційно-ціннісну домінанту творчої діяльності;

- інтелектуального – дивергентні якості мислення: оригінальність, гнучкість, творча уява тощо;

- креативно-комунікативного – ступінь розвитку креативного мовлення учнів, взаємодія суб'єктів навчального процесу в ході спілкування.

Відповідно до праць І. Барташнікової, Д. Богоявленської, О. Кульчицької, П. Торенса, Л. Хомик особливістю творчого мислення учнів молодшого шкільного віку є некритичність відношення до свого продукту творчості. Дитячий задум не спрямовується ніякими ідеями, критеріями, вимогами, а тому він є суб'єктивним.

П. Блонський та О. Савенков вказують на залежність творчого мислення від багатства і розмаїтості минулого досвіду індивідуума.

І. Воронюк [4] зазначає, що творчий потенціал молодших школярів має статеві відмінності. У дівчаток він більшою мірою обумовлений інтуїтивним, підсвідомим, чуттєвим, неврівноваженим, у хлопчиків – раціональним, логічним та соціальними взаємодіями.

Творча продуктивність молодших школярів являє собою системний ефект взаємодії двох факторів – креативності та системи предметних знань і навичок,

де інші фактори сприяють або гальмують цю взаємодію. Це обумовлює стратегію підвищення реальної творчої продуктивності одночасною активізацією двох компонент засобами соціально-психологічного тренінгу (психотехнічними вправами, творчими завданнями та ін.).

Однією зі складових зовнішніх умов, що впливають на розвиток або, принаймні, на можливість прояву в учнів креативності, є особистість учителя.

Щоб розвивати креативність молодших школярів, педагог сам повинен бути творчим: постійно долати в собі інертність, шаблони і формальності у викладанні навчального матеріалу, прагнути до відкриття і застосування нових методів в процесі організації навчання вихованців тощо. Всі його зусилля повинні бути спрямовані на розвиток, передусім, особистості дитини, її індивідуальності; на пошук найбільш оптимальних шляхів розвитку творчого потенціалу дітей (організація дискусій, діалогів, постановка нових цілей, питань і проблем, вирішення варіативних завдань, розумне мовчання тощо). Це завдання стоїть перед педагогом поряд із завданням вироблення в учнів початкової школи певних умінь і навичок. Якщо викладач знаходиться внизу шкали «творчих здібностей», то, в цьому випадку, він буде надавати перевагу тому психологічного типу дітей, до якого належить сам, звідси з'являються штампи в здійсненні педагогічної діяльності [9].

Висновки. Необхідність розвитку творчого потенціалу особистості зумовлюється динамікою суспільних процесів, які потребують від особистості не лише прийняття неординарних рішень, а й творчих злетів чи наукових відкриттів. А тому творчу діяльність слід розглядати як одну з найбільш природних форм самоствердження сучасної людини.

Список використаної літератури

1. Андреев П. А. Социальная психология / П. А. Андреев. – М. : Академия, 1997. – 300 с.
2. Вагин Ю. Р. Креативные и примитивные. Основы онтогенетической персонологии и психопатологии. – Пермь : ПОНИЦАА, 2002. – 342 с.
3. Воронюк І. В. Міжстатеві відмінності творчого потенціалу молодших школярів // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України, 2001. – № 6, листопад-грудень. – С. 8–11.
4. Воронюк І. В. Проблема вивчення креативності в зарубіжній психології // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України, 2001. – № 1, січень-лютий. – С. 45–48.
5. Воронюк І. В. Творчий потенціал і самореалізація особистості молодшого школяра : Зб. наук. пр. Психологія. Випуск 11. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. – С. 313–319.
6. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский – М.: Искусство, 1986. – 573 с.
7. Григорьева В. В. Методичні засади формування творчого мислення учнів початкової школи в процесі мистецької діяльності [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02. «Теорія та методика музичного виховання» / В. В. Григорьева. – К., – 2010. – 20 с.
8. Дружинин В. Н. Структура психометрического интеллекта и прогноз

индивидуальных достижений // Основные современные концепции творчества и одаренности. – М.: Молодая гвардия, 1997. – С.161–186.

9. Коновальчук В., Бойченко Л. Практика творчого розвитку молодших школярів : науково-методичний посібник. – К. : ТОВ «СІТІПРІНТ», 2013. – 264 с.

10. Коновальчук М. Педагогічна творчість учителя в роботі з обдарованими молодшими школярами : навчально-методичний посібник / Марина Коновальчук. – К. : ТОВ «СІТІПРІНТ», 2013. – 90 с.

11. Словарь [под.ред. М. Ю. Кондратьева] // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / [ред.-сост. Л. А. Карпенко, общ. ред. А. В. Петровского]. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 176 с.

12. Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Методическое руководство / Туник Е. Е. – СПб : ИМАТОН, 1998. – 170 с.

13. Халифаева О. А. Психологические условия развития креативности подростков в учебно-воспитательном процессе : Дис. канд. психол. наук : 19.00.13 / Ольга Алексеевна Халифаева. – Астрахань, 2007. – 173 с.

14. Шелег Т. Психологічні аспекти розвитку творчого «Я» дитини : науково-методичний посібник. / Тетяна Володимирівна Шелег. – К. : ТОВ «СІТІПРІНТ», 2013. – 126 с.

15. Яковлева Е. Л. Психология развития творческого потенциала школьников : Дис. ... докт. психол. наук: 19.00.13 / Евгения Леонидовна Яковлева. – Москва, 1997. – 368 с.

Лилия Яременко. Творчество и креативность: смысловой концепт и условия развития.

В статье анализируются различные подходы к толкованию понятий «творчество» и «креативность», определяются условия развития креативности у младших школьников, раскрываются некоторые из аспектов творческой продуктивности детей во время обучения в начальной школе.

Ключевые слова: творчество, креативность, условия развития креативности.

Liliya Yaremenko. Art and creativity: semantic concept and development conditions..

The article analyzes different approaches to the interpretation of notions “art” and “creativity”. The conditions of creativity development of elementary school students and some aspects of creative performance of children at elementary school are highlighted in the article.

Key words: art, creativity, conditions of creativity development.